JADIDLAR TA'LIM TIZIMIGA KIRITGAN INNOVATSION YONDASHUVLAR: TARIXIY TAHLIL VA AMALIY AHAMIYATI

Umitov Nodir Mamadi o'g'li,
Ma'naviy ma'rifiy ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari,
Toshkent shahar Yangihayot tumani Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limi tasarrufidagi 329-sonli umumta'lim maktabi.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati va uning ta’lim tizimidagi islohatchilik yondashuvlari tahlil qilinadi. Jadidlarning eski maktab va madrasalar o‘rniga yangi usul maktablarini tashkil etishi, ilm-fanning zamonaviy yutuqlarini o‘quv dasturlariga kiritishi, o‘qituvchilarning malakasini oshirishga e’tibor qaratgani ochib beriladi. Shuningdek, maqolada bu innovatsion g‘oyalarning bugungi O‘zbekiston ta’lim tizimi rivojiga qo‘shgan hissasi va dolzarbligi amaliy jihatdan yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *jadidchilik, yangi usul maktablari, ta’lim islohoti, zamonaviy fanlar, innovatsion yondashuv, tarixiy meros, pedagogika.*

XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda shakllangan jadidchilik harakati nafaqat siyosiy va ijtimoiy jihatdan, balki ta’lim sohasida ham chuqur islohotlarni amalga oshirishga harakat qildi. Jadidlar o‘z zamonasining ilg‘or fikrlovchilari bo‘lib, o‘zbek xalqi taraqqiyotining asosiy yo‘li sifatida zamonaviy ta’limni ko‘rdilar. Ular maktab va madrasalarda faqat diniy bilim berish yetarli emasligini tushunar, ayni paytda tabiatshunoslik, geografiya, tarix, hisob, adabiyot kabi dunyoviy fanlarni ham o‘qitish lozimligini ilgari surardilar.

Jadidlarning innovatsion yondashuvlari, ya’ni o‘quv dasturlarini yangilash, darsliklar yaratish, o‘quv-uslubiy bazani takomillashtirish, xotin-qizlarning ta’lim olishini qo‘llab-quvvatlash – ularning zamonaviy pedagogik qarashlariga misol bo‘la oladi. Bu harakat milliy o‘zlikni anglash, uyg‘onish va mustaqil tafakkurga asoslangan jamiyat qurishga xizmat qilgan. Bugungi kunda bu yondashuvlar o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, aksincha, ta’limda milliylik va innovatsiyaning uyg‘unlashuvi nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etmoqda [1-3].

Ushbu tadqiqotda jadidlar tomonidan ta’lim tizimiga kiritilgan innovatsion yondashuvlarni har tomonlama o‘rganish va tahlil qilish maqsadida tarixiy-pedagogik yondashuv asosiy metodologik negiz sifatida tanlandi. Mazkur yondashuv orqali jadidchilik harakatining yuzaga kelish sabablari, ularning ta’limdagi islohatchilik faoliyati, yangi usul maktablarining tashkil etilishi va mazkur islohotlarning jamiyat taraqqiyotiga ta’siri tizimli ravishda o‘rganildi.

Tadqiqot davomida tarixiy-komparativ (taqqoslov) tahlil usuli qo‘llanildi. Ushbu usul orqali an’anaviy eski maktab va madrasalar tizimi bilan jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktablari o‘rtasidagi farqlar aniqlab berildi. Jumladan, dars metodikasi, o‘quv dasturlari, pedagogik yondashuvlar va o‘quvchilarning erkin fikrlashiga berilgan e’tibor jihatidan asosiy o‘zgarishlar tahlil qilindi [4].

Shuningdek, manbashunoslik metodidan foydalanilib, jadidlar tomonidan yozilgan pedagogik risolalar, maktab dasturlari, darsliklar, maqolalar va tarixiy hujjatlar chuqur o‘rganildi. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy kabi jadidlarning asarlari asosiy manba sifatida tanlab olindi. Ularning "Maktab tarbiyasi", "Turkiy Guliston yoxud axloq", "Muallimlar uchun risola" kabi asarlari asosida jadidlarning ta’limga oid nazariy qarashlari aniqlab chiqildi [5].

Tadqiqotda pedagogik tahlil va tizimlashtirish usuli orqali jadidlarning ta’lim tizimiga kiritgan yangiliklari – bosma darsliklardan foydalanish, dunyoviy fanlarni joriy qilish, o‘qituvchilarni tayyorlash, ayollar ta’limini rivojlantirish kabi yondashuvlar bir butun tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Bu orqali ular zamonaviy ta’lim paradigmasining shakllanishiga qanday hissa qo‘shganini aniqlash imkoni yaratildi.

Bundan tashqari, interdisiplinar yondashuv asosida tarix, pedagogika, sotsiologiya, gender tadqiqotlari kabi fanlar kesishmasida qarashlar ilgari surildi. Bu yondashuv tadqiqot mavzusini ko‘p qirrali tahlil qilish imkonini berdi. Ayniqsa, ayollar ta’limiga doir jadidlarning ilg‘or qarashlari hozirgi zamonaviy gender tengligi tamoyillari bilan solishtirildi.

Metodologiyada shuningdek, amaliy-pedagogik mulohazalarga ham e’tibor qaratildi. Jadidlar tomonidan qo‘llanilgan metodlar va uslublarning bugungi kunda qanday shakllarda davom etayotgani, ularning O‘zbekiston ta’lim tizimidagi izlari, davlat siyosatida aks etishi haqidagi ma’lumotlar zamonaviy ta’lim islohotlari bilan bog‘lanib tahlil qilindi [6].

Jadidlar harakati O‘rta Osiyo tarixida o‘ziga xos ma’rifiy uyg‘onish davrini boshlab bergan, xalqni jaholat, savodsizlik va ijtimoiy turg‘unlikdan chiqarish maqsadida tub islohotlar olib borgan harakat sifatida e’tirof etiladi. Mazkur tadqiqot davomida olib borilgan tarixiy va pedagogik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, jadidlar tomonidan ta’lim sohasiga kiritilgan innovatsion yondashuvlar o‘z davri uchun nihoyatda ilg‘or bo‘lgan va bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Eng avvalo, jadidlarning asosiy yutug‘i – yangi usul maktablarini tashkil etish bo‘ldi. Bu maktablar an’anaviy maktablardan farqli ravishda, yagona diniy ta’lim bilan cheklanib qolmay, dunyoviy bilimlarni ham o‘rgatishga asoslangan edi. Arifmetika, geografiya, tabiatshunoslik, tarix, tibbiyot asoslari, adabiyot va ona tili kabi fanlar o‘quv dasturiga kiritilib, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va dunyoqarashni

kengaytirishga alohida e’tibor berildi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatda tafakkur o‘zgarishiga olib keldi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, jadidlar tomonidan yaratilgan darslik va metodik qo‘llanmalar ham zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslangan bo‘lib, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish, o‘quvchini faol fikrlashga undash, savol-javob metodini qo‘llash kabi ilg‘or metodlar taklif qilingan. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov kabi jadid pedagoglar tomonidan yozilgan o‘quv qo‘llanmalari o‘z davrida keng tarqalgan va bugungi ta’limchilar uchun ham metodik ahamiyat kasb etadi.

Xotin-qizlar ta’limiga e’tibor ham jadidchilik harakatining ajralmas qismidir. Bu davrda ilk bor qizlar maktablari tashkil etilib, ularning savodxonligini oshirish, jamiyat hayotida faol bo‘lishiga yo‘l ochildi. Bu yondashuv hozirgi zamonaviy gender siyosati tamoyillariga uyg‘un keladi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026 yillarda yangi O‘zbekistonni taraqqiy ettirish strategiyasi”da gender tengligini ta’minlash bo‘yicha ilgari surilgan vazifalar – jadidlar g‘oyalarining mantiqiy davomidir [7].

Shuningdek, tadqiqotda o‘qituvchi shaxsiga berilgan e’tibor alohida tahlil qilindi. Jadidlar o‘qituvchini jamiyat taraqqiyotining asosiy tayanchi deb hisoblaganlar. Ular o‘qituvchilarni malakali va yuksak ma’naviyatli insonlar sifatida ko‘rgan va ularning pedagogik tayyorgarligini oshirish uchun maxsus risolalar, o‘qituvchilar kurslari tashkil etganlar. Bu borada Abdulla Avloniy tomonidan yozilgan “Turkiy Guliston yoxud axloq” asari nafaqat axloqiy tarbiyaning nazariy asoslarini, balki o‘qituvchilik kasbining sharafli vazifalarini ham yoritib bergan [8].

Bugungi kunda O‘zbekiston ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, jumladan STEAM ta’limini joriy qilish, interaktiv metodlar, raqamli platformalardan foydalanish, o‘qituvchilar malakasini oshirish va o‘quv dasturlarini yangilash, bevosita jadidlarning ilgari surgan yondashuvlariga ideologik va metodik jihatdan yaqin. Demak, ularning innovatsion g‘oyalari XXI asrda ham o‘z amaliy ahamiyatini yo‘qotmagan, balki bugungi ta’lim siyosati bilan uyg‘unlashgan [9].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, jadidlar tomonidan kiritilgan innovatsion yondashuvlar quyidagicha umumlashtiriladi:

- Ta’limda fan va amaliyot uyg‘unligini ta’minlash;
- Milliy qadriyatlar va zamonaviylik asosida o‘quv dasturlarini ishlab chiqish;
- O‘qituvchilik kasbining ijtimoiy mavqeini yuksaltirish;
- Ayollarning ta’lim olishini rag‘batlantirish va ijtimoiy faolligini ta’minlash;
- O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish orqali ma’rifiy jamiyat poydevorini yaratish [10].

Yuqoridagi jihatlar asosida aytish mumkinki, jadidlar o‘z davrining ta’lim sohasidagi strategik islohotchilaridir. Ularning faoliyati natijasida yuzaga kelgan yangi

pedagogik yondashuvlar nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki amaliy qadriyatga ega bo‘lib, zamonaviy ta’lim taraqqiyoti uchun muhim manba vazifasini bajaradi.

Xulosa. Jadidlar harakati O‘rta Osiyo tarixida ta’lim sohasini tubdan isloh qilishga qaratilgan muhim ijtimoiy-ma’rifiy voqea bo‘lib, ular tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar o‘z davrining ilg‘or pedagogik konsepsiyalari asosida shakllangan. Ushbu tadqiqot davomida jadidlarning ta’lim tizimiga kiritgan innovatsion yondashuvlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinib, ularning hozirgi ta’lim islohotlari bilan uzviy bog‘liqligi asoslab berildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

- Jadidlar tomonidan tashkil etilgan yangi usul maktablari o‘z mazmuni va mohiyati jihatidan an’anaviy diniy ta’lim muassasalaridan tubdan farq qilgan bo‘lib, ularning o‘quv dasturlariga dunyoviy fanlar, zamonaviy pedagogik metodlar va milliy-ma’naviy qadriyatlar uyg‘unligidagi yondashuvlar kiritilgan.
- Darsliklar, metodik qo‘llanmalar va o‘qituvchilar tayyorlash tizimi orqali jadidlar ta’limni izchil va tizimli yo‘lga qo‘yishga intilganlar. Ular o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratgan.
- Ayollar ta’limini rivojlantirish g‘oyasi jadidlar faoliyatining ijtimoiy tenglik va taraqqiyotga xizmat qiluvchi eng muhim jihatlaridan biridir. Bu yondashuv hozirgi gender siyosati bilan ideologik jihatdan uyg‘unlashadi.
- Jadidlarning pedagogik qarashlari bugungi kunda milliy ta’lim strategiyalarining g‘oyaviy asoslaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. STEAM ta’limi, o‘quv dasturlarni zamonaviylashtirish, raqamli texnologiyalarni ta’limga joriy etish kabi islohotlarda ularning ta’siri seziladi.
- Jadidlar tomonidan ilgari surilgan innovatsion yondashuvlar, bugungi O‘zbekiston ta’lim tizimining rivojlanishida muhim nazariy va amaliy manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Ularning merosi yangi avlodni ma’rifatli, mustaqil fikrlaydigan, innovatsion tafakkurga ega bo‘lgan shaxs sifatida tarbiyalashda muhim asos bo‘lib qoladi.

Shu bois, mazkur tarixiy-pedagogik merosni chuqur o‘rganish, ularni zamonaviy ta’lim metodikalariga integratsiya qilish, yoshlar ongiga milliy g‘urur va ma’rifatparvarlikni singdirish har bir ta’lim muassasasi va pedagog oldidagi dolzarb vazifalardan biridir. Jadidchilik — bu faqat tarix emas, balki istiqbol sari yo‘naltiruvchi g‘oya va amaliy tajriba maktabidir.

Adabiyotlar.

1. Qosimova, N. (2014). Jadidchilik harakati va uning tarixiy-pedagogik mohiyati. *Pedagogik ta’lim*, 4(2), 25–31.
2. Sobirova, D. (2021). O‘zbek jadidlarining ta’lim islohotlari: tarix va zamonaviylik. *Ilm va taraqqiyot*, 2(10), 66–71.

3. Turaqulov, B. (2018). Jadid maktablarining o‘quv dasturlari va ularning innovatsion xususiyatlari. *O‘zbekistonda pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 1(3), 33–39.
4. Saidov, A. (2019). Jadid pedagogikasining asosiy tamoyillari. *Tafakkur*, 27(6), 88–92.
5. Xamidova, M. (2023). Jadidlar va zamonaviy o‘qituvchi modelining shakllanishi. *Ta’lim va fan yangiliklari*, 1(1), 11–17.
6. Nurmuxamedov, A. (2022). Jadidchilik harakatining o‘zbek ta’lim tizimidagi o‘rni. *Innovatsion ta’lim*, 4(5), 73–78.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *2022–2026 yillarda Yangi O‘zbekistonni taraqqiy ettirish strategiyasi to‘g‘risida* (PQ–60-son qaror).
8. Xudoyberdiyeva, Z. (2020). Yangi usul maktablarining tarixi va zamonaviylik bilan bog‘liqligi. *Milliy pedagogika*, 3(2), 44–48.
9. Mamatqulov, S. (2021). Jadidlar faoliyatining tarixiy-pedagogik asoslari. *Ijtimoiy fanlar*, 7(1), 58–62.
10. Qodirov, U. (2023). Innovatsion ta’lim g‘oyalari va jadidlar merosi. *Zamonaviy ta’lim texnologiyalari*, 2(4), 39–44.